

Per Hvamstad

Prestegarder i Nord-Østerdalen

Nord-Østerdalen har mange interessante prestegarder. Det er prestegarder som viser forskjellig byggeskikk og innredning og ikke minst ulike sider av bevaring. Mest kjent er nok Bjørgan på Kvikne og Gammel-Prestgården i Rendalen, både på grunn av markante prester, men også prestesønner med betydelig litterær posisjon.

Bjørnstjerne Bjørnson ble som kjent født på Bjørgan i 1832, mens Jacob Breda Bull kom til verden på Gammel-Prestgården i Rendalen i 1853, som nå bare omtales som Bull-museet.

Rendalen fikk ny prestegard i 1880-åra. Den er fremdeles brukt som prestebolig, den eneste i Nord-Østerdalen. Den mest

Tynset prestegard. Foto: Henrik Stinessen, MINØ.033576.

intakte prestegarden har Alvdal, bygd i 1870-åra og brukt som prestebolig til 2010. Tynset hadde en gammel og imponerende prestegard, med omfattende bebyggelse. Denne ble revet og i 1909 ble nåværende prestebolig bygd. Gardsdrifta ble avviklet, så i dag er det bare presteboligen med romslig tomt og rester etter en omfattende hage som er igjen. Nevnes må også Moen på Kvikne, prestegard fra 1860 til 1966, da garden ble solgt. Garden har aktiv drift og den gamle presteboligen fra 1904 er nyrestaurert og igjen tatt i bruk som hovedbygning. I Sollia er det også full drift på den gamle prestegarden og dessuten setring på Øverdalssetra.

Litt om kirkebygging og dermed prestegarder

De eldste kirkestedene i Nord-Østerdalen er Tyllidalen og Tynset. Tyllidalen var først ute og fikk kirke på slutten av 1100-tallet. De eldste kirkene var plassert litt høyere oppe i dalsida enn nåværende kirke, som ble bygd i 1776. Den første kirka på Tynset ble innviet i 1211 av biskop Thore fra Nidaros. Den låg oppe i Bygda ved Utgard, Ogarden i daglig tale, på Gammelkjerkbakken, der det i dag står et minnesmerke. Kirka var viet til St. Laurentius, St. Thomas og St. Margrethe.

Nord-Østerdalen ligger jo på grensa mellom Trøndelag og Østlandet og mye trafikk gikk nordover, mye tyder derfor på at Tynset soknet til Oppdal og Nidaros, mens Tyllidalen soknet sørover til Hamar.

Med kirkene kom også presteskapet og det ble behov for prestegarder. I Tyllidalen er det en gard som heter Prestegard. Den ligger litt høyere opp i lia enn det gamle kirkestedet. Navnet antyder at her har det bodd prester. I dag ligger Tyllidalen bygdetun på Prestegarden. Sida 1976 har bygde-

tunet vært arena for olsokspelet «Dei urolige av hjarte», seinere også «Bak lengste mil» og «Jubili, jubilo» av Ola Jonsmoen og Ellef Røe, som tar for seg møtet mellom pilgrimer og bygdefolket. Pilegrimsleia gjennom Østerdalen kom ned Olsberget, Olavsberget, til den gamle kirka som altså låg like nedafor Prestegarden.

På starten av 1500 er fremdeles Tyllidalen hovedsoknet med Tynset, Kvikne og Vingelen som anneks, men presten bodde på Tynset. Det kan bety at Prestegarden på Tynset ble prestegard på den tida. Noe anna navn enn Prestegarden er ikke kjent på denne garden. Dette er en gard som ligger svært sentralt til i Tynsetbygda, på solsida vest for Glåma, like nedafor det gamle kirkestedet øverst på prestegardsjordet. Først i 1708 ble det bygd kirke på nåværende kirkested, slik at kirka og prestegarden ble liggende på hver sin såttå, terrasser avsatt under siste istid, markant plassert og synlig i landskapsbildet. Det er mulig at denne garden opprinnelig het Tunnuset, namnsatt etter elva Tunna (Tonna) og har gitt navn til bygda. Eller kanskje var det en bygard, den er i alle fall omgitt av så vel Neby (bygdas gamle sentrum, der den gamle allmannvegen gjennom dalen krysset Glåma) som Østby og Utby. Fra 1598 er Tynset hovedsokn. I 1635 ble det bestemt at en kapellan skulle være bofast på Kvikne, og Skogstad ble kapellangard. Det var ingen ringere enn kong Kristian IV som bestemte at Kvikne skulle få bofast kapellan. Kong Kristian besøkte i 1634 Kvikne for å se hvordan det gikk med gruvedrifta.

Oppdeling av prestegjeld og nye prestegarder

I 1753 blir det gamle prestegjeldet delt i tre: Tynset med Tynset, Tyllidalen, Alvdal, Nedre Folldal og Atnbrua, Kvikne med

Prestegård, Sumundsjordet i Vingelen. MINØ.043022.

Kvikne og Innset, Tolga med Tolga og Os, med prestegarder på Tynset, Kvikne og Tolga.

Tolga og Vingelen har den mest dramatiske prestegardshistoria. De første prestene som bodde i Tolga bodde på ulike gardar som var kirkegods, dvs kirka eide garden, som ble drevet av en leilending. Men i 1774 kom det krav fra sentrale myndigheter at det skulle finnes fram til en bestemt gard som i framtida skulle være Prestegard med stor P. Her skulle prestefamilien ha bolig, og garden skulle drives av presten som en del av presteinntekta. Det skulle være en skikkelig gard som ga et visst næringsgrunnlag. Valget falt på Sumundsa i Vingelsgrenda – Vingelsgardene. Sumundsa hadde også tidligere vært tilholdssted for prester som var i Vingelen. Leilendingen, Esten Amundsen, nektet plent å flytte ut. Han og familien hadde bygd opp og holdt i hevd en skikkelig gard med dyr og hus. Han hadde holdt sine forpliktelser. Garden ble tatt med makt orga-

nisert av prestene Wessel og Mandal, med leilendinger fra Tynset som utøvere. Eystein Eggen skriver om de dramatiske tildragelsene: «Esten og huslyden hans vart jaga ut, og det som dei åtte av innbu og reidskap, kleder og matskap vart hivd etter dei og trakka ned i søyla» Det offisielle gardsnavnet på Sumundsa er Prestegård. Rolf Norson har dramatisert tildragelsene og levendegjorde historia framfor Vingelen kirke- og skolemuseum i fjor.

I 1861 deles Tynset på nytt. Alvdal med Nedre Folldal ble skilt ut og slått sammen med Øvre Folldal som overføres fra Lesja, til eget prestegjeld. Ny kirke ble bygd på dagens kommunesenter, Steia. Kirka, sammen med Rørosbanen som kom i 1877, har betydd mye for utviklingen av det nye kommunesenteret.

I 1741 ble Rendalen skilt ut fra Åmot, og garden Vangen, nåværende Bullmuseet, i Øvre Rendalen ble prestegard. Vangen fungerte som prestegard fram til dagens prestegard, som ligger i utkanten

Bull-museet. Foto: P. Hvamstad.

av Bergset sentrum, like ved Øvre Rendalen kirke, ble etablert i 1881.

Presten betydde mye i det gamle bygdesamfunnet. Gjennom kirka og prestegarden kunne presten øve avgjørende innflytelse på så vel åndelig som materiell utvikling i bygda. Gjennom bebyggelse og drift på prestegarden kunne presten gi viktige føringer, ikke minst introdusere nyheter. I sine velmaktsdager hadde drifta av prestegarden stor innflytelse på gardsdrifta i bygda.

Det er interessant å se på utviklinga av Vangen som prestegard. Garden hadde lenge vært bygselbruk under kirka og var rimelig godt utbygd som gardsbruk. Men den nye presten stilte andre krav til bolig-huset enn rendølene var vant med. Etter en omfattende prosess med bygdefolket, som var ansvarlig for bolig til presten, var dagens hovedbygning ferdig til innflytting i 1747. Det ble ikke noe tradisjonell østerdalsstue, som rendølene stort sett bygde, ofte med barfrøloft. Nybygget ble oppført

Rendalen prestebolig. Foto: P. Hvamstad.

i tømmer, men med to etasjer som ga plass til mange rom til ulike formål: kjøkken, stue, flere atskilte soverom og sjølsagt kontor. Dessuten var en underlig innretning «Locum Privatum tiltømret», rett og slett en do, antakelig tømret inntil gangen i andre etasje, som en kopp på utsida av huset, så de som skulle på do slapp å gå ut. Det er klart at den nye presteboligen var noe helt nytt, den tjente sikkert som forbilde. Det samme gjaldt innredning og in-

ventar. De andre husa på garden hadde nok mer lokal utforming.

Presteboligen på Bjørgan var også i to etasjer, med kjøkken, stue og soverom nede, soverom og det omtalte «prestens kontor» oppe. Flere rom var rappet eller kledd med tapet og hadde malte golv med sirlig mønster.

Bjørgan. Foto: P. Hvamstad.

Prestegarden i Alvdal ble anlagt på en gammel gard som lå sentralt like sør for den nye kirka, men ingen av de gamle husa ble brukt. Her ble det lite innslag av lokal byggeskikk. Sentrale føringer med bygningsingeniøren og agronomen gjorde sitt inntog. Tunet består av prestebolig i 1 ½ etasje, forpakterbolig på en etasje, toetasjes låve med fjøs og stall i en etasje, satt inntil i vinkel, og vognskjul. Doen og stabburet ble plassert utafør tunet. Bebyggelsen utgjør et tett firkanttun. Nå er firkanttunet ingen sjeldenhet, men var det i 1870 åra, det ser vi tydelig på Husantunet, bygdas bygdemuseum. Husantunet som er et fredet gardsanlegg, bevart på sin opprinnelige plass, består av 18 større og mindre

tømmerhus, de fleste på en etasje, romslig plassert i to tun, inntun og uttun. Tun og enkelt hus var under endring fra sist på 1800, men sjelden så totalt som i prestegarden. Slik beskriver eieren, Opplysningsvesenets Fond prestegarden i Alvdal:

Prestegården ligger sør for kirken fra 1861. Nærheten og sammenhengen til kirken forstyrres av trafikken og veinettet som i dag ligger i kulturlandskapet. Riksvei 3 trekker foreløpig ned kriteriet om en god beliggenhet i forhold til kirken. Hovedbygningen er en del av et firkanttun med forpakterbolig (drengestue) og driftsbygninger. Gårdsanlegget er iøynefallende og kompakt. Det fremstår som et blikkfang når man kommer til Alvdal fra sør. Bygningen fra 1872, er en laftet tømmerbygning på halvannen etasje i typisk sveitserstil. Huset har saltak med stort utspring og er utvendig kledd med stående panel. Vinduene er krysspostvinduer, og mot tunet er det et bislag og overbygget veranda i sveitserstil. Innvendig er den opprinnelige planløsningen med listverk, dører og overflater i stor grad beholdt. Presteboligen utgjør sammen med det kompakte tunet, en vel bevart helhet og en arkitektur fra 1870- tallet som er godt bevart og svært interessant.

Størst brudd med lokal byggeskikk representerer også her presteboligen. Bygningen ble riktignok oppført i tømmer, men så vel høyde, som utvendig panel, takvinkel og vindusstørrelse innvarsler en ny mote. Sveitserstilen hadde gjort sitt inntog, og ble på kort tid populær. Særlig Rørosbanen og framveksten av nye bygdесentra bidrog aktivt til utbredelsen. Men mange holdt fast ved den lokale byggeskikken og østerdalsstua, sjøl om midtkammersbygningen og trønderlåna spredte seg mer og mer. Men elementer fra sveitserstilen sprer seg

Alvdal prestegard. Foto: P. Hvamstad.

også til den lokale byggeskikken, særlig vinduer og inngangspartier.

Den nye driftsbygningen, den såkalte enhetslåven, som samlet flere formål under samme tak, et stort hus til avlinga høy og lo, med låvebru, spredte seg fort. Fjøs og stall ble knyttet til, slik at det ble lett å komme til føret.

Prestegarden på Tynset var en omfattende eiendom med omfattende og gammelbebyggelse. Den gamle bebyggelsen ble revet og dagens moderne prestebolig satt opp i 1909. Byggmester T. Lillehaug

fra Tolga utførte arbeidet etter tegninger levert av landbruksdirektør Sverdrup. Ny driftsbygning ble satt opp i 1916. Rundt presteboligen ble det anlagt en stor hage, det var et nytt innslag i bygdebildet. Hagen var prestefamiliens ansvar og ga viktig rekreasjon og bidrag til kostholdet. Noen prestefamilier var mer aktive enn andre, familien Kielland, alle generasjoner, la ned en ekstra stor innsats og brukte hagen aktivt. De skapte et imponerende anlegg som ble godt fotodokumentert av Gabriel Kielland (prest 1918-26).

Gardsbruket ble gradvis avviklet. Jorda ble delt opp og solgt til nabogarder. Forpakterboligen og driftsbygningen ble etter hvert fjernet. Den nye hovedbygningen, fikk ei romslig tomt, men brukes ikke lenger som prestebolig og hagen er atgrodd.

Opplysningsvesenets fond beskriver prestegarden slik:

Presteboligen representerer en prestebolig for en ny tid da man så på prestens bolig med nye øyne. Boligens planløsning viser at den i første rekke var et hjem for prestens familie – uten tje-

Presteboligen på Tynset. Foto: P. Hvamstad.

nerskap, gjeste- og representasjonsrom. Tynset prestebolig er et eksempel på denne nye utformingen, og har høy verdi som kirkelig kulturminne.

*Kielland-barna samlet ved lekestua.
Foto: Gabriel Kielland.*

Hagen med singelganger og bed i fullt blomsterflor. Foto: Gabriel Kielland.

Moen prestegard, med Madame Knoffs bygning.

Kvikne fikk ny prestegard i 1860. Verken bebyggelsen eller beliggenheten var god for Bjørgan. Garden Moen, nærmeste nabo til Kvikne kirke ble i 1853 kjøpt av Madame Marie Knoff. Her var det bygd nytt moderne bolighus i 1850, 1 1/2 etasje, med mansardtak. Etter en del byggevirk-somhet kunne prestefamilien flytte inn.

Moen på Kvikne. Ny prestebolig 1904, restaurert 2020. Foto: P. Hvoamstad .

Gardsdrifta fortsatte med forpakter. Det nye huset fra 1850 var nok ikke helt bra, for ca. 50 år seinere ble det revet og nytt hus bygd. I 1966 ble Kvikne prestegjeld lagt ned og prestegarden solgt og i dag er den et aktivt gardsbruk med omfattende mjølkeproduksjon. Den gamle hovedbygningen har blitt restaurert og brukes på nytt som bolighus på garden. Det gamle steinfjøset er påbygd, mens den gamle børrstuggu, (borgerstue eller drengestue) også er restaurert og leies ut til turister.

Bruk av prestegarder som prestebolig

Alvdal prestegard er et godt eksempel på en nyere prestegard, der alle hus er planlagt og bygd på samme tid. At den er fredet og bevart skyldes ikke minst tidligere sokneprest Kari Holte. Holte er siste presten som har bodd der, fra 1981 til 2010. Da Holte tiltrådte som prest, hadde det vært en del diskusjon om framtidig bruk av prestegarden. Noen ville bruke den i reiselivssammenheng, og meinte dessuten at den var lite hensiktsmessig som bolig. Den var vel både kald og trekkfull! Men Holte

insisterte på å bo i prestegarden, og slår fast at hun har ikke frosset en eneste dag. Men det har vært mange kamper. For å tette lekkasje i kjøkkeninngangen tok hun opp privat lån. Ikke helt i samsvar med etablert saksgang, men pengene ble refundert i ettertid. Etter hvert ble nødvendige utbedringer og løpende vedlikehold utført både inne og ute, i nært samarbeid med prestegardstilsynet og prestegardsinspektør og etablerte kontakter i departementet.

Også som pensjonert prest er Kari Holte opptatt av prestegardens videre skjebne. Hun understreker at prestegarden har en sentral posisjon, midt i bygda. Den er lett tilgjengelig og samtidig skjermet og tilbaketrukket. Hus og tun gir en spesiell atmosfære, og er enklere å besøke framfor et kontor enn si et bolighus i et byggefelt.

Alvdal prestegards videre skjebne noe uavklart. Ny prestebolig er anskaffet og prestegarden er leid ut.

Det er altså presteboligen på Rendalen prestegard fra 1881 som er den eneste presteboligen som brukes av soknets prest. Sokneprest May Helen Sæther og mannen Geir Sæther trives godt og har funnet seg vel til rette der, nå på tredje vinteren. Da de flyttet inn følte de at bygningen tok vel imot dem. Det gjorde også bygdefolket som satte pris på at det var lys i vindua på prestegarden.

Huset har mange rom, så det trengs mange møbler. Men boligen gir også plass til menighetsaktivitet, og det gamle prestekontoret er delvis tatt i bruk igjen på grunn av ulike koronabegrensninger.

Artikkelen er revidert og supplert utgave av artikkel publisert i Kulturarven nr. 90 (mars 2021).

Kilder:

- Bjørn Bækkelund: Hus og tun i Gammel-Prestgar'n. I: Årbok for Nord-Østerdalen. 1984
- Anne Grethe Kielland Larsen: I gode og onde dager. Korrespondanse mellom Anna og Gabriel Kielland 1908-1934. 2008
- Einar Steimoeggen: Alvdal. Ei bygdebok. Bind II og I. 1952 og 1966
- Ivar A. Streitlien: Tynset Bygdebok, bind 1. 1972
- J.B.Bull: Øvre Rendalen. Gårdenes og slektenes historie. 1940
- E. Eggen: Tyllidalen-Brydalen bygdebok. 1957
- Opplysninger fra Odd S. Grindal
- I boka om Øvre Rendal kirke, skrevet av Hagen, prestekone, står det mye om den nye prestegarden: Oppstu Bergseth kjøpt 1880 til nye prestegard
- Wikipedia